

Соціально-педагогічні чинники сімейних взаємовідносин в умовах пандемії COVID-19**Березовська Людмила Іванівна¹**

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна

E-mail: lydunya@gmail.com.ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3032-7261>

Scopus Author ID 57211315126

У статті розглянуто вплив пандемії COVID-19 на сімейні взаємини. Зазначено, що сім'я опинилась у скрутному становищі, яке негативно вплинуло на всі сфери її життєдіяльності та призвело до збільшення кількості розлучень, і, як наслідок неповних сімей. Тому не дивно, що проблеми сім'ї, сімейних взаємовідносин, привертають все більше уваги науковців. Враховуючи важливість та актуальність окреслених проблем, у дослідженні здійснено аналіз чинників міжособистісної взаємодії, які негативно впливають на сімейне благополуччя: як-от: конфліктні стосунки між подружжям, підвищена емоційна напруженість, нестача спілкування, авторитарність одного з членів подружжя, непорозуміння й нав'язування неадекватних соціальних ролей, низький рівень культури сімейних взаємин. Для визначення впливу карантину на сімейні взаємини розроблено питальник на on-line платформі google-forms та проведено опитування 84 подружніх пар. Аналіз одержаних результатів засвідчив, що у третини опитаних сімей, які взяли участь у дослідженні, виникли суттєві проблеми, пов'язані з організацією сімейного життя в умовах карантину. Це є свідченням того, що члени сім'ї не вміють проводити разом час, у них відсутні спільні теми та інтереси, не вистачає поваги та взаєморозуміння, терпимості та толерантності один до одного. Працюючи з різними типами сімей (благополучні, асоціальні, малозабезпечені, багатодітні), соціальному працівникові необхідно враховувати особливості роботи з різними типами сімей і на цій підставі добирати адекватні форми і методи роботи. Задля запобігання деструктивних наслідків, спричинених пандемією COVID-19, соціальним працівникам необхідно посилити консультативну роботу в on-line та of-line форматах стосовно важливості спілкування у міжособистісних взаєминах, відкритості та довіри у стосунках, адекватних моделей поведінки у конфліктних ситуаціях. Особливості соціально-педагогічної роботи із сім'єю в умовах карантину повинні бути спрямовані на відновлення втраченої довіри, гармонізацію подружніх взаємин, створення сприятливого мікроклімату в сім'ї. Важливим кроком підвищення рівня культури сімейних взаємин є створення центрів соціальних служб сім'ї, дітей та молоді інноваційного комплексу програм на on-line платформах.

Ключові слова: сімейні взаємовідносини, соціально-педагогічні чинники, сім'я, типи сімей, коронавірусна пандемія, соціальні працівники.

Вступ. Негативні явища, які відбуваються в сучасному світі протягом останніх двох десятиліть, негативно вплинули на інститут сім'ї, призвели до деформації подружніх взаємин, моральних та світоглядних цінностей, збільшення кількості розлучень, і, як наслідок, неповних сімей і дітей, які виховуються одним із батьків, поширення соціального сирітства та дистантних сімей, вимушеної міграції спричиненою низьким матеріальним становищем та безробіттям, яке загострилося в умовах коронавірусної пандемії і негативно вплинуло на всі сфери життєдіяльності людини. До негативних чинників, що ускладнили процес сімейних взаємовідносин в умовах пандемії, відносимо: безробіття, низьку матеріальну спроможність, нові умови праці та навчання (дистанційна форма навчання, неформальна освіта), емоційну роздратованість спричинену потоком негативної інформації у засобах масової інформації, труднощі адаптації до нових реалій життя, тривалу самоізоляцію та карантинні обмеження, страх та підвищену тривожність у зв'язку з відсутністю методів лікування та високою смертністю населення, часовою невизначеністю тривалості карантину тощо. Серед позитивних чинників пандемії виокремлюємо можливість приділити більше уваги близьким та рідним, налагодити сімейне благополуччя, реалізувати давно розпочаті справи, зайнятися самоосвітою та саморозвитком. Виходячи з цього, нагальною є потреба пошуку дієвих механізмів соціально-психологічної допомоги щодо підвищення рівня сімейної адаптації під час різноманітних стресових ситуацій.

¹ доктор педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Мета та завдання дослідження. Мета дослідження полягає в аналізі чинників міжособистісної взаємодії, які негативно впливають на благополуччя сімейних взаємин.

Завданнями дослідження є: дослідити вплив карантинних обмежень на сімейні взаємини; схарактеризувати особливості роботи соціального працівника для запобігання деструктивних наслідків.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження було проведене у березні-квітні 2021 року. Використовувався системний аналіз українських та зарубіжних досліджень; розроблено питальник на on-line платформі google-forms. Вибірка становила 84 подружні пари, які прожили у шлюбі понад 7 років.

Результати дослідження. Сім'я відіграє важливу роль у житті кожної людини. Як первинний інститут соціалізації, слугує прикладом для наслідування сімейних цінностей, подружніх стосунків та взаємин між батьками і дітьми, виступає важливим осередком культурних та світоглядних цінностей, моральних норм та правил поведінки. Тому не дивно, що проблеми сім'ї привертають усе більше уваги вчених у різних наукових напрямках. Психолого-педагогічні аспекти родинного виховання вивчали Т. Алексєнко, І. Бех, В. Костів, В. Кравець, А. Марушкевич, В. Постовий, М. Стельмахович та ін. Проблемі формування педагогічної культури батьків та сімейних взаємин присвячено праці Т. Алексєнко, К. Журби, О. Коберника, Т. Кравченко, В. Постового, Т. Руденко та ін. У дослідженнях Т. Веретенко, І. Зверєвої, А. Капської, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко, І. Трубавіної розкрито особливості соціально-педагогічної роботи із сім'єю. Незважаючи на широке коло досліджень, дієві механізми соціально-педагогічної роботи із сім'єю під час різноманітних стресових ситуацій є мало дослідженими та особливо актуальними.

У довідкових виданнях сім'я визначається як мала соціальна група, що заснована на шлюбі чи кровній спорідненості, характеризується веденням спільного побуту, проживанням, виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками та взаєминами, юридичними та моральними зобов'язаннями (Зверева, 2013: 454).

З погляду філософії, сім'я – це мала група, заснована на шлюбі або кровній спорідненості, члени якої пов'язані веденням спільного побуту, моральною відповідальністю та взаємодопомогою (Ильичев, 1983).

За визначенням І. Трубавіної, сім'я є особливою соціальною групою зі своїми цінностями, суспільними правами та обов'язками, розподілом влади і відповідальності, соціальною системою та зв'язками: батьківсько-дитячими, подружніми, братерсько-сестринськими (Трубавіна, 2009: 5). На думку Л. Качур, сім'я – це спільнота, що ґрунтується на союзі двох чи більше осіб, об'єднаних спільними позиціями шлюбу – батьківства – спорідненості, які за взаємною згодою здійснюють діяльність та створюють сприятливе середовище для формування особистості, засвоєння моделей поведінки, соціальних ролей та цінностей (Качур, 2016: 4). Як соціальний інститут та інституцію пояснює сім'ю А. Буковинський, зауважуючи, що вона виступає як упорядкована організація, складник соціального порядку, і задовольняє потреби (Буковинський, 2012: 6).

У дослідженні під поняттям «сім'я» розуміємо добровільний союз двох людей, що ґрунтується на любові та повазі один до одного, дотриманні суспільно прийнятих норм та правил поведінки, що регламентують взаємини між подружжям, батьками, дітьми та іншими людьми, де кожен має право на повагу, самореалізацію та самоствердження. Сучасна сім'я є складною системою, що створює специфічну атмосферу для життєдіяльності людей, формує норми взаємовідносин і поведінки людини (Пенішкевич, 2007: 93). На життєдіяльність сім'ї впливає макросередовище та вміння членів сім'ї адаптуватися до нових викликів.

До основних функцій сім'ї належать: репродуктивна та сексуально-еротична, що полягає у дітонародженні та продовженні роду, забезпечує задоволення сексуальної потреби; господарсько-економічна – спрямована на задоволення матеріальних потреб, ведення домашнього господарства; виховна – полягає у реалізації прав батьківства і материнства, вихованні та соціалізації підростаючого покоління; емоційна – спрямована на психологічний захист, визнання, виявлення симпатії, поваги та взаєморозуміння (Пенішкевич, 2007: 95-96).

Ефективність виконання функцій визначається тим, наскільки задовольняються потреби кожного члена сім'ї. Незадоволення основних потреб спричинює виникнення дезадапційних проявів, які негативно впливають на інститут сім'ї.

Сучасні українські сім'ї досить різноманітні. В літературі подано чимало визначень різних типів сімей, від благонадійних, які успішно виконують покладені на них функції, самостійно адаптуються до нових умов та вирішують різноманітні проблеми, пов'язані із вихованням дітей, до вразливих, проблемних (таких, що знаходяться в групі ризику (неповні, малозабезпечені, дистантні сім'ї), які з

певними труднощами справляються із виконанням обов'язків, пов'язаними з життєдіяльністю сім'ї) та неблагополучні (мають низький соціальний статус), асоціальні (характеризується аморальною поведінкою батьків, невідповідністю матеріально-побутових умов життя, порушенням прав дитини) сім'ї.

Зауважимо, що більшість сімей в Україні перебувають у кризовому становищі, спричиненим соціальними змінами, зростанням мобільності населення, урбанізацією та іншими чинниками, що призводять до розхитування «сімейних цінностей». Ці та низка інших чинників зумовили падіння інституту сім'ї, зміну її місця в ціннісних орієнтаціях (Модель сучасної родини, 2014: 8).

До важливих завдань, які стоять перед сім'єю, крім народження і виховання дітей, піклування про батьків, важливими питаннями є міжособистісні взаємини між подружжям, психологічна близькість, бажання проводити разом час, займатися вихованням дітей. Від задоволеності сімейним життям залежить якість подружніх взаємин, щастя та сімейне благополуччя. Підтримка членів сім'ї особливо необхідна у кризовий період. Важливо, щоб члени подружжя допомагали один одному долати труднощі, адаптуватися до нових умов життя, зняти емоційну напруженість, стрес.

Карантин можна розцінювати як унікальний період у житті сімей, оскільки з'явилося більше можливості сконцентруватися на родині, сім'ї, покращити міжособистісні взаємини. Самоізоляція мала б позитивно вплинути на взаємодію у сім'ї, проте чимало сімейних пар зіштовхнулися з новими випробуваннями, як-от: емоційна і психологічна напруженість між членами сім'ї, наростання почуття незадоволеності один одним, агресивність у стосунках та розчарування партнерами. Вона сприяла перевірці членів сім'ї на міцність, яку більшість сімейних пар, за результатами зарубіжних соціологічних опитувань у період карантину не пройшли. Приблизно у 78 % сімей стосунки між членами подружжя стали напруженими і такими, що можуть привести і до розлучення (Сеник, 2020).

В українських реаліях епідемія не внесла суттєвих змін щодо розлучень, які, за даними державної служби статистики, є досить високими, кожен другий шлюб розпадається (у 2017 р. укладено 249,5 тис. шлюбів та здійснено 128,7 тис. розірвань шлюбу) (Сеник, 2020).

У дослідженнях науковців (А. Ахмаді (A. Ahmadi), М. Фатехізаде (M. Fatehizadeh), (Fatehizadeh M, Ahmadi A, 2006), Ф. Лотфі Кашані (F. Lotfi Kashani) (Lotfi Kashani, 2011), М. Шиота (M. Shiota) (Shiota, 2007) та ін.) виокремлено чинники, які сприяють задоволеності шлюбом, як-от: тривалість шлюбу, психічна зрілість, спільність у поглядах та рішеннях, ставлення до шлюбу та сім'ї, емоційний інтелект подружжя, навички спілкування та спільні погляди на вирішення проблем, взаєморозуміння та повага, прихильність один до одного, близькість, довіра, відкритість, рівень освіти, матеріальне становище сім'ї, присутність дітей, стиль виховання, стосунки з рідними та друзями.

Таким чином, необхідною умовою успішного функціонування сім'ї є розуміння та підтримка партнерів, єдність у поглядах на сім'ю та сімейні цінності, виховання дітей, суб'єкт-суб'єктні взаємини, психологічна сумісність, рівень освіченості. Крім того, важливим чинником сімейного благополуччя є забезпечення особистісної свободи, що ґрунтується на довірі та повазі, можливості для самореалізації та саморозкриття обох членів подружжя, особистісному зростанні, розумінні та підтримці один одного. Без комунікації, уміння слухати і чути партнера, співпереживати неможливе ефективне функціонування інституту сім'ї.

Для визначення респондентами впливу карантину, спричиненого коронавірусною пандемією, на сімейні відносини розроблено питальник на on-line платформі google-forms. Усього в дослідженні взяли участь 84 респонденти, які проживають у шлюбі більше 7 років та мають дітей. Опитування проводилось у мережі Facebook.

Так, на запитання анкети щодо впливу карантинних обмежень на сімейні взаємини, отримали такі відповіді: 32,8 % опитаних зазначили, що стосунки в сім'ї стали більш напруженими та конфліктними; 23,4 % респондентів указали на байдужість чоловіка до сімейних проблем та зловживання спиртними напоями; 18,2 % – «втомилися від сімейної ізоляції», 12,6 % – зазначили, що сімейні стосунки «вичерпали себе»; 7,6 % опитаних потерпали від фізичного насильства з боку чоловіка. І лише для 5,4 % опитаних зазначили, що карантин сприяв зближенню та гармонізації сімейних взаємин. Результати опитування подано на рисунку 1.

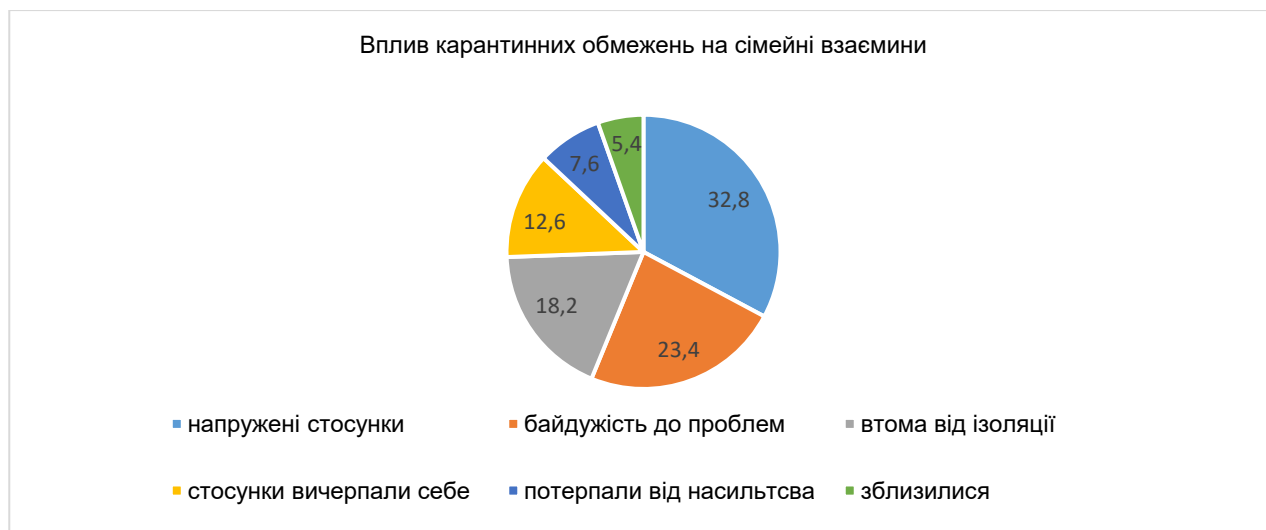

Рис. 1. Вплив карантинних обмежень на сімейні взаємини

На запитання анкети «Які види соціально-психологічної та педагогічної допомоги були б корисними в умовах карантину?» отримали такі відповіді: 45,7% зазначили, що дієвим було б надання індивідуальної фахової on-line консультації та підтримки в умовах карантину з різних питань, які виникають у сім'ї та забезпечення доступності цієї послуги на безоплатній основі; 28,9% вважають, що доцільно на підприємствах увести посаду психолога, до якого можна звернутися за допомогою, зняти стрес та роздратованість, отримати корисні поради, психологічну підтримку; 25,4 % вважають за доцільне створення в соціальних мережах (Skype, Viber, Telegram, Instagram, Facebook) провідними фахівцями on-line платформи для спілкування, а також публікування постів на актуальні теми для забезпечення психологічного комфорту та сімейного благополуччя, запобігання конфліктним ситуаціям. Результати опитування наведені на рисунку 2.

Рис. 2. Види соціально-психологічної та педагогічної допомоги

Наступне запитання мало на меті з'ясувати, що є причиною частих конфліктів та непорозумінь. Так, 31,2 % опитаних указали, що найчастіше конфліктні ситуації трапляються через розбіжність у поглядах на виховання та ухилиння чоловіка займатися виховання дітей, проводити з ними час; 23,4 % зазначили, що обов'язки, пов'язані з вихованням дітей, залишають їм мало часу та можливість побути разом, чоловік ображається, відносини стають напруженими, виникають сварки; 19,7 % респондентів зазначили, що в умовах карантину зіштовхнулися як із труднощами комунікації з дітьми, чоловіком / дружиною, родичами, так і труднощами у налагодженні побуту, організації життя в нових умовах, у них підвищена емоційна напруженість та відчуття роздратованості. 14,5% опитаних, зазначили, що їм важко в домашніх умовах поєднувати роботу вдома (дистанційно) та виконувати сімейні, побутові обов'язки. 11,2 % респонденти відповіли, що в умовах карантину особливо важко

порозумітися з дітьми, оскільки у них спостерігається пригнічений настрій, надмірна плаксивість, вони втомилися проводити час за комп'ютером. Результати опитування наведено на рисунку 3.

Рис. 3. Причини конфліктів та непорозумінь

Таким чином, аналіз анкетних даних щодо впливу карантину на сімейні взаємини свідчить, що приблизно у третини сімей виникли суттєві проблеми, пов'язані з організацією життя в умовах карантину. Така ситуація є свідченням того, що члени сім'ї не вміють проводити час наодинці, у них відсутні спільні теми та інтереси, не вистачає взаєморозуміння, поваги та любові. Найбільш вдалим та усталеним виявилися ті шлюби, які цінують та поважають свого партнера, спільно обговорюють наявні проблеми, відкриті до спілкування, мають спільні погляди та інтереси, люблять та піклуються один про одного, виховані, толерантні, мобільні, легко адаптуються до нових умов життя, їм властиве почуття гумору.

Важливим чинником запобігання деструктивних наслідків, що спричинені коронавірусом, є надання соціальними працівниками консультувань та рекомендацій в on-line та of-line форматах стосовно проблеми міжособистісних взаємин між членами сім'ї, взаємної довіри та конструктивних моделей поведінки у конфліктних ситуаціях, вміння адекватно реагувати на прояви ревності у відносинах, мотивувати та підтримувати один одного, уникати спустошення та вигорання, бути в тонусі та гармонії із самим собою та оточенням.

Суголосні з поглядами науковців (Г. Алексєєва (Алексєєва, 2010: 16-20), Г. Бучківська (Бучківська, 2018), Т. Несторенко (Несторенко, 2020), О. Ступак (Ступак, 2012) у тому, що в умовах пандемії все більшого поширення набувають on-line технології навчання, які змінюють традиційну систему освіти та вимагають від фахівців соціальної сфери опанування нових цифрових інструментів, які надають доступ до інформації усім бажаним, не залежно від їхнього місця проживання. Вони корисні тим, що включають відеоролики, мультимедійні презентації, Інтернет-чати для обговорення різноманітних питань із миттєвим зворотним зв'язком.

Отже, особливості соціально-педагогічної роботи із сім'єю в умовах карантину повинні бути спрямовані на створення інноваційного комплексу програм на on-line платформах, здатних підвищити рівень культури взаємин та сімейного благополуччя, відновлення втраченої довіри; гармонізацію подружніх взаємин та створення сприятливого сімейного мікроклімату; уникнення елементів авторитарності та примусовості, що є причиною непорозумінь; формування вміння протистояти стресам та ревностям; корекція заниженої самооцінки та комплексу неповноцінності, підвищеної психоемоційної реактивності; вироблення вміння рахуватися з бажаннями партнера, що включає право на автономію членів подружжя та ґрунтується на взаємній довірі у стосунках.

Для конструктивного вирішення сімейних конфліктів необхідно наголосити на важливості спілкування у міжособистісних взаєминах, відкритості та довірі у стосунках, оскільки в процесі комунікації відбувається синтез думок, ідей, переконань, у результаті чого виникає новий спільний погляд на проблему та її вирішення. Міжособистісні сімейні стосунки є тим середовищем, яке дозволяє конструювати власний внутрішній світ, вибудувати стиль життя та світогляд.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні завдань для здійснення соціально-психологічного супроводу сімей, які відчувають зниження рівня сімейного благополуччя, що спричинено вимушеною самоізоляцією COVID-19.

Література

Алексеева Г. М. Формування в майбутніх соціальних педагогів готовності до застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школі*. 2010. № 8 (61). С. 16-20.

Буковинський А. Й. Сім'я як соціокультурний феномен в Україні: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2012. 24 с.

Бучківська Г. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі художньо-трудової діяльності майбутніх учителів початкових класів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ, 2018. № 1. С. 39–46. URL: <http://nzp.tnpu.edu.ua/article/view/138484>

Державна служба статистики України. Відповідальний за випуск І. В. Сенік Київ. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/DJS_2019.pdf.pdf

Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ-Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.

Качур К. Трансформаційні процеси в сучасній сім'ї: філософсько-антропологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04. Київ, 2016. 20 с.

Модель сучасної родини. Інформаційний калейдоскоп. Львів 2014, 20 с. URL: <http://www.biblioteka.lviv.ua/files/family.pdf>

Несторенко Т. П. Економіка суперзірок: можливості та загрози для сфери освіти. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 2. С. 8-15.

Пенішкевич О. І., Тимчук Л. І. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: навч. посіб. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 2007. 336 с.

Ступак О. Ю. Характеристика рівнів управлінської культури майбутніх учителів у діяльності органів студентського самоврядування педагогічного університету. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012, Вип. 11. С. 97-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2012_11_19.

Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ 2009, 44 с. с

Философский энциклопедический словарь / гл. ред. Л. Ф. Ильичев. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 839 с.

Fatehizadeh M, Ahmadi A. The relationship between marital satisfaction and communication patterns of couples in Isfahan University. *Journal of Family Research*. 2006. 1 (2).

Lotfi Kashani, Farah, Vaziri, Shahramb. The effect of sexual skills training on marital satisfaction. *Procedia Soc Behav Sci*. 2011.

Shiota M. N., Levenson R. W. Birds of a feather don't always fly farthest: Similarity in Big Five personality predicts more negative marital satisfaction trajectories in long-term marriages. *Psychology and Aging* 22(4), 2007. 666–675. URL: <https://doi.apa.org/doi/10.1037/0882-7974.22.4.666>

Socio-pedagogical factors of family relationships within the COVID-19 pandemic

Berezovska Liudmyla²

State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", Odesa, Ukraine

The article deals with the influence of the COVID-19 pandemic on family relationships. It is noted that any family has been in a difficult position for more than a year, which has adversely affected all areas of its livelihoods and led to an increase in the number of divorces, and, as a result, of incomplete families. Therefore, it is not surprising that family problems, family relationships, attract scientists' particular attention. Taking into account the importance and relevance of the outlined problems, we have analysed the factors of interpersonal interaction which negatively affect family well-being; they are: conflict relations between spouses, increased emotional tension, lack of communication, the authority of one of spouses, misunderstanding and imposing of inadequate social roles, low level of culture in family relationships. To determine the impact of quarantine on family relationships, a questionnaire was developed on the on-line platform of Google-Forms. 84 married

² Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and Methods of Preschool Education at the State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky"

couples were involved into a survey. The analysis of the results testified that in a third of the polled families who took part in the study, significant problems associated with the organisation of family life under conditions of the quarantine arose. This is the evidence that members of the family are not able to spend time together, they lack joint topics and interests, lacking respect and mutual understanding or tolerance towards each other. Working with various types of families (prosperous, non-social, those with low-income, large families), it is necessary for a social worker to take into account the peculiarities of working with different families and, on this basis, to use adequate forms and methods of work. In order to prevent destructive consequences caused by the COVID-19 pandemic, social workers need to strengthen advisory work in on-line and offline formats for the importance of communication within interpersonal relationships, demonstrating openness and trust in relations, adequate behavioural models in conflict situations. Socio-pedagogical work with the family within a quarantine should be aimed at restoring lost trust, harmonisation of married couples' relationships, creating a favourable microclimate in the family. An important step in raising the culture-related level of family relationships is the creation of innovative complexes of programs by social service centres intended for families, children and youth on the on-line platforms.

Keywords: family relationships, socio-pedagogical factors, family, types of families, coronavirus pandemic, social workers.

References

Aliexsieieva, H.M. (2010). Formuvannia v maibutnikh sotsialnykh pedahohiv hotovnosti do zastosuvannia kompiuternykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti [Formation of future social educators' readiness to use computer technologies in professional activity]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkoli* 8 (61). pp. 16-20 [in Ukrainian].

Bukovynskiy, A.Y. (2012). Simia yak sotsiokulturnyi fenomen v Ukraini (Family as a socio-cultural phenomenon in Ukraine). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Buchkivska, H. (2018). Vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u protsesi khudozhno-trudovoi diialnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [The use of information and communication technologies in the process of artistic and labor activities of future primary school teachers]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriya: Pedahohika*. Ternopil: 1. pp. 39-46. Retrieved from <http://nzp.tnpu.edu.ua/article/view/138484> [in Ukrainian].

Fatehizadeh M., & Ahmadi A. (2006). The relationship between marital satisfaction and communication patterns of couples in Isfahan University. *Journal of Family Research*. 1 (2) [in English].

Ilichev, L.F (1983). *Filosofskiy entsiklopedicheskiy slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. Moscow [in Russian].

Kachur, K. (2016). Transformatsiini protsesy v suchasni simi: filosofsko-antropolohichniy analiz [Transformation processes in the modern family: philosophical and anthropological analysis]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Lotfi Kashani, Farah, Vaziri, & Shahrmb. (2011). The effect of sexual skills training on marital satisfaction. *Procedia Soc Behav Sci*. [in English].

Model suchasnoi rodyny. (2014). [Model of the modern family]. *Informatsiinyi kaleidoskop*. Lviv. Retrieved from <http://www.biblioteka.lviv.ua/files/family.pdf> [in Ukrainian].

Nestorenko, T.P. (2020). Ekonomika superzirok: mozhlyvosti ta zahrozy dlia sfery osvity [The economy of superstars: opportunities and threats to education]. *Ukrayins'kyy zhurnal prykladnoyi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*. Vol. 5. № 2. pp. 8–15 [in Ukrainian].

Penishkevych, O.I., & Tymchuk, L.I. (2007). *Sotsialna pedahohika [Social pedagogy: Modular technology of studying the course]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].

Senyk, I.V. (2020). *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]*. Kyiv. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/DJS_2019_pdf.pdf [in Ukrainian].

Shiota, M.N., & Levenson, R.W. (2007). Birds of a feather don't always fly farthest: Similarity in Big Five personality predicts more negative marital satisfaction trajectories in long-term marriages. *Psychology and Aging* 22(4), 666–675. Retrieved from: <https://doi.apa.org/doi/10.1037/0882-7974.22.4.666> [in English].

Stupak, O.Yu. (2012). Kharakterystyka rivniv upravlinskoj kultury maibutnikh uchyteliv u diialnosti orhaniv studentskoho samovriaduvannia pedahohichnoho universytetu [Characteristics of levels of management culture of future teachers in the activities of student bodies self-government of the pedagogical

university]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical education: theory and practice*. Vol. 11. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2012_11_19 [in Ukrainian].

Trubavina, I.M. (2009). Teoretyko-metodychni osnovy sotsialno-pedahohichnoi roboty z simieiu [Theoretical and methodical bases of social and pedagogical work with a family]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Luhansk [in Ukrainian].

Zvierieva, I.D. (2013). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for social professionals]*. Kyiv-Simferopol: Universum [in Ukrainian].

Accepted: March 19, 2021

